

B. 17894

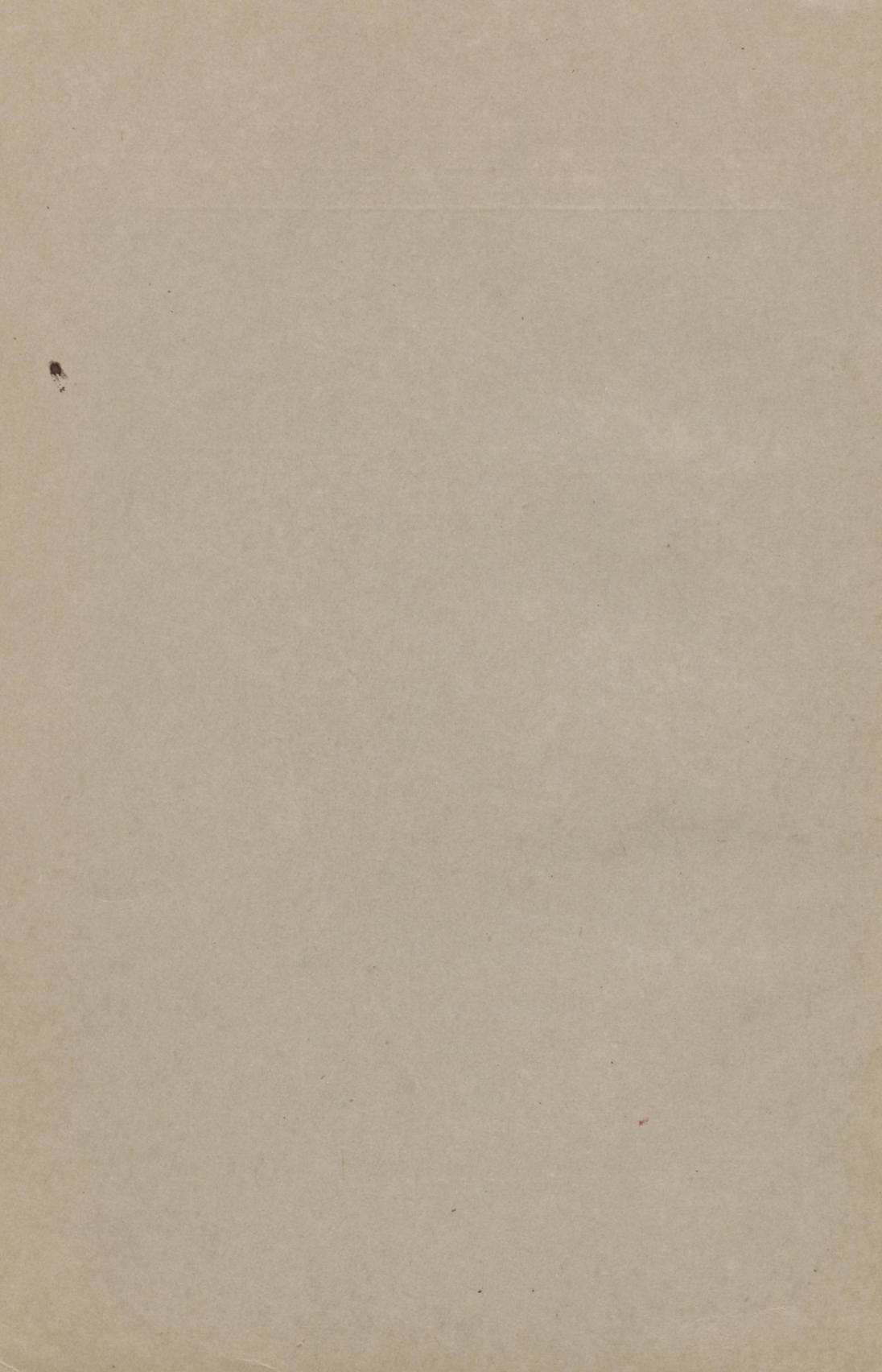
4. VL88

AKADEEMILISE EMAKEELE SELTSI TOIMETISED XLVIII
PUBLICATIONS DE LA SOCIÉTÉ UNIVERSITAIRE POUR LA
LANGUE MATERNELLE XLVIII

A. SAARESTE

AINSUSE ILLATIIV KOLMESILBISTEL
TÜVEDEL

TARTU 1941

Spetsiaalne fond

6 VI 1941 a.

SE

6404

AKADEEMILISE EMAKEELE SELTSI TOIMETISED XLVIII
PUBLICATIONS DE LA SOCIÉTÉ UNIVERSITAIRE POUR LA
LANGUE MATERNELLE XLVIII

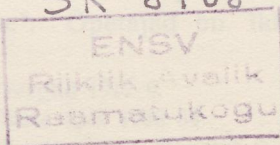
B 17894

A. SAARESTE

AINSUSE ILLATIIV KOLMESILBISTEL TÜVEDEL

AVEC UN RÉSUMÉ:
L'ILLATIF SINGULIER DANS LES RADICAUX TRISYLLABIQUES

SR 8468

TARTU 1941

Äratriikk „Eesti Keelest“ 1940, nr. 7—8.

Johannes Aavik on kord, keeleuuenduse alguspäevil¹, avaldanud soovi, et eesti kirjakeeles eelistataks lühikesi illatiivivorme nagu *kiriku*, *Tartu*. Hiljem ta on aga lõõnud ses seisukohas kahtlema ja koguni asunud vastupidi pooldama pikemaid, -sse lõpulisi kujusid nagu *koldesse*, *kirikusse*² (vt. alamale!), seega küll sattudes vastollu keeleuuenduse lühemuse ja ilu printsiipidega. Praegune n. ö. ametlik, normeeritud keelepruuk on siin omaks võtnud teatud vahepealse, kompromisliku vaatekoha, kindlasti lubades ainult kolme lühivormi *põrgu*, *taeva* ja *tasku*, mõninga kõhklusega aga ka *kambri*, *kiriku*, *korteri*, *pagasi*, *rakke*, *riide*, *teatri*, *vabrikku*, *vaksali*, *vankri*, *voodi* jne., muudest sõnadest ometi lühiillatiive lubamatuks tunnistades. Imelikul viisil on sellestki vähesest heast peaaegu hoopis ilma jätud meie õppiv noorus, meie koolid: seal lubatakse öelda ja kirjutada üksnes „*Käi põrgu!*“, „*Saab ükskord taeva!*“ ja „*Pista raha tasku!*“ — seda piirates mingsugustel „didaktilistel“ põhjustel! Seegi tagasihoidlik mööndus on pikematest vaidlustest ja eri seisukohtadest vaevaga saadud kokkulepe³. Õpetajad on ikkagi raskustes reegli

¹ Mõned keele reeglid 1912 9.

² Eesti õigekeelsuse õpik 1936 34.

³ Selle seisukoha ja otsuse tekkeloo kohta loeme EKS-i Keeletoimkonna koosoleku (5. X 1937) protokollist (Prot. rmt. 420—22 § 1) järgmist:

Lõputa illatiivi tarvitamise kohta *aasta*-, *madal*-, *murre*-, *hammas*-, *tütar*-tüüpi sõnades on esitanud E. Muuk kirjaliku ettepaneku (vt. kiri 17. sept. 1937), milles ta eristab järgmised sõnarühmad, kus tuleks või võiks lubada paralleelvormidena *sse-lõputa* illatiive.

a) Esimeses järjekorras tuleks lubada lõputa illatiiviga tarvitada kolme järgmist sõna: *põrgu*, *taevas*, *tasku*, kõnekäändudes nagu *käi põrgu!* *läks taeva*, *taevaminemispüha*, *pistis käe tasku* jne.

pühadust riivavate eranditega ja lühikujusid sümpatiseeriv tarvitajaskond on kimbatuses lubatud sõnade meelepidamisega. Kogu see küsimus tuleb küll uuesti arutleda ja ümber otsustada võtta. Selleks lubatagu siin järgnevad read.

Kõigepealt tutvugem olevate realiteetidega ja vaadelgem, kuidas on kolmesilbiliste tüvede ains. illatiivi tarvitus praeguses rahvakeeles⁴. Näiteid siin esitame järgmiste alatüüpide järjekorras: a) kiriku(sse), kaasiku(sse), sadama(sse), südame(sse), vaksali(sse), Viljandi(sse); b) koond-

b) Teises järjekorras võiks ehk veel lubada sel kujul tarvitada mõningaid igapäevases keeles sagedamini tarvitatavaid sõnu, nagu *kamber, kirik, korter, pagas, rake, riie, teater, vabrik, vaksal, vanker, voodi*, näit. *läks teise kambri, sõitis kiriku, kolis, teise korteri, pani pagasi, pani hobuse rakke, pani end riide, läks teatri, läks vabriku tööle, sõitis vaksali, istus vankri, heitis voodi* jne.

Teistes sõnades peab E. Muuk lõputa illatiivi mittesoovitavaks või koguni mittelubatavaks.

Küsimuse harutlemisel tekib Toimkonnas elavaid vaidlusi. Ühelt poolt (A. Saareste, A. Oras) soovitakse lõputa illatiivi lubada võimalikult paljudest sõnadest (näit. *läks vangla, pistis pintsli* jne.) põhjendades seda rahva- ja ühiskeelsusega. Teiselt poolt (A. Kask, H. Rajamaa) juhitakse tähelepanu sellele, et paralleelvormide hulga suurendamine toob keeleõpetusse rea uusi erandeid juurde ja raskendab seega tunduvalt emakeele õpetamist koolis.

Lõpuks leitakse, et üldsusele määratud sõnastikes võiks olla illatiivi tarvitusviis vabam ja lõputa sisseütlev enam lubatav kui kooligrammatikais ja koolile määratud sõnastikes.

Otsustatakse 1) EÖS-u lisakõites ja VÕS-us lubada tarvitada paralleelvormina lõputa illatiivi sõnadest *põrgu, taevas, tasku, kamber, kirik, korter, pagas, rake, riie, teater, vabrik, vaksal, vanker* ja *voodi*;

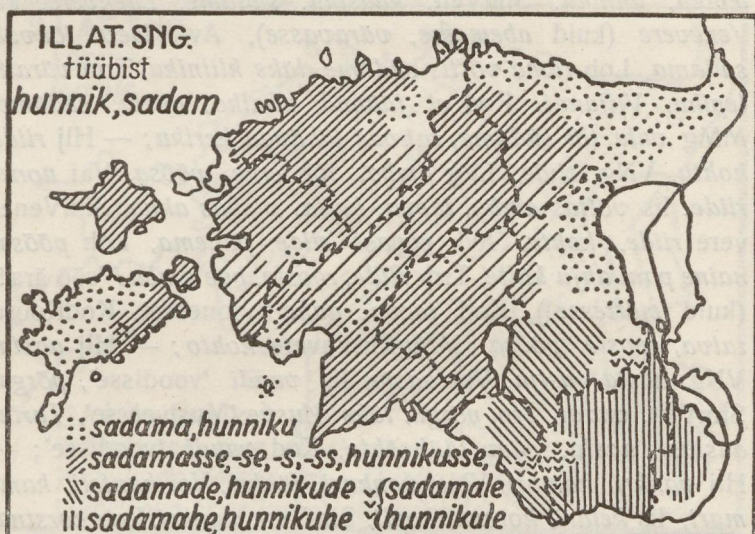
2) koolidele määratud õigekeelsus-sõnaraamatus lubada tarvitada lõputa illatiivi didaktilistel põhjustel ainult sõnadest *põrgu, taevas* ja *tasku* (6 häält poolt, 1 vastu).

Vt. ka A. Kask, EK XVI 232.

⁴ Ruumipuudusel esitame siin käsitletavast ainekist (AES-i ja autori isiklikud kogud) ainult valiku. Kuna kogu küsimus pole foneetiline, vaid morfoloogiline ja murdegeograatiline, siis tsiteerime siin lihtsuse ja loetavuse huvides, andmeid mitte foneetilises transkriptsioonis. Pole ju teaduse ülesanne mitte teha lihtsamat keerukamaks, vaid keerukat lihtsamaks, selgemaks.

tüved riide(sse), taeva(sse), kolde(sse), lauka(sse), kohtu(sse); c) põrgu(sse), tasku(sse), voodi(sse), aasta(sse), veski(sse), Tartu(sse), Pärnu(sse); d) uhmri(sse), kambri(sse), ankrus(sse), vankri(sse), korstna(sse), kainla(sse), kukla(sse), akna(sse), kukru(sse).

1. Põhja-Eesti läänemurded — Saaremaa, Muhu, Hanila ja Karuse: Siin valitseb kas täielikult või pea-aegu täielikult (Saa kaguosades) lühike illatiiv: *Mus laev sõitas sadama, vissetse unniku, Khk kirjutab raamatu, Jäm lihab Irmuste 'läheb Hirmuste külasse', Krj valu löi*

südame, sõitis Talina, läks kaasiku, Jaa jähi sadama, Kse lähtvad kiriku, Pha lähvad kaasiku (kuid Pha ja Muh paramase, Pha kägarase, Vll raamatuse, Põi räägib abenese); Khk akame riide aeama, kui nad kohtu läind on, Mus läks oone 'aita', lähtad lamba 'lähevad lambakarja', mine või varga 'mine või vargile', Muh viissati põesa; Kse pani enese riide; Jäm tuli kambri, Krj korsna, Vll sahvre, Muh panni vankri, Kse jähid kambre jne.

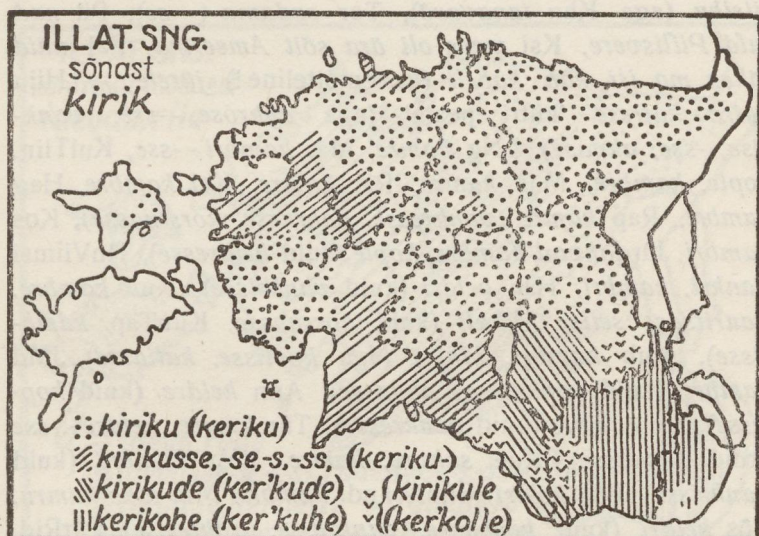
2. Kirde- ja idamurded — nn. soome- ja vadjapärased (osalt soomelise ja vadjalise substraadiga, osalt sm. ja vdj. mõjudega) murded. Siin — Hlj, VNg, Lüg, Jöh,

Iis, Avi, Loh (= TrmLohusuu), Kod ja MMg (varemalt vähemalt ka Kuu ja kogu Trm) — on algupärasem lühike illatiiv veel ainuvalitsev: Hlj tahi menna sadama, mene kiriku! lähte Rakvere, VNg rahvas lähvata keriku, löi südäme, mene kimmergu! vii piima keldri, Lüg läks Kahala, lähväd keriku, enne vieti inimesed võlla, pannasse ummussi, Jõh pani kammita, sadula, läks vaksali, unniko, Vai pane kärbiku! 'kärbisesse', kääbärä 'käärasse', keriko, südäme, kasiku 'kaasikusse', pärast surma lähmõ taiva, siis minnä kohto, oppetaja lähtõ kantsli, läks kammari, Iis südäme, lepiku, uñniku, SimVen. kaasiku, südäme, Laekvere, ka Venevere (kuid abemesse, väravasse), Avi laev jõuvab sadama, Loh täma võttis südäme, läks kliiniku, Trm värati, lepiku, Viljandi, Kod ei jäänud uñniko, ahela, südäme, MMg valu löi südäme, rahvas lähväd keriku; — Hlj riide kohtu, VNg riide, Lüg amba, Jõh erne, põõsa, Vai uone-riide, Iis võttas amba, taeva, katla, viskas akna, SimVenevere riide, kohtu, Avi ennast riide panema, Loh põõsa, naine pani ahju kütte, Trm riide, rooste, pae amba! 'söö ära!' (kuid mõttesse!), Kod taeva, uune 'hoonesse', KodKoosa taiva, rooste, põõsa, MMgRuskavere kohto; — Hlj aasta, VNg aasta, astja, Vai aasta, Iis vuadi 'voodisse', põrgu, SimVen. vuadi, Trm põrgu, läks Musve 'Mustveesse', Tartu, aastast aasta, päev lääb õhta, Kod vuudi 'voodisse'; — Hlj vankri, kambri, VNg vankuri, lähkri, Vai kantsli, kammari, Iis keldri, korsna, kopli, SimVen. vankri, Loh korstna, Kod vankri, keldri, MMg vankri, kambri.

3. Järgneb ülalkirjeldatud kahe ala vahel asenev suur segaala, mis hõlmab Hiiumaa, osalt Põhja-Läänemaa, Ida-Harjumaa, nähtavasti kogu Järvamaa, osalt Lääne-Virumaa, Põhja-Pärnumaa põhjapoolsed kihelkonnad (peam. Khn, Tõs, Aud, Mih, Vän, Tor), Põhja-Viljandimaa ja Loode-Tartumaa (maha arvatud osad Kesk-Põhja-Eestist, vt. allapoole!) Sellel murdealal on lühiillatiiv sõnal *kirik* (rahvas lähäb ~ lähväd ~ lähtvad kiriku)⁵, alatüübis *põrgu* (tasku), peaaegu

⁵ Vt. EMA II, kaart nr. 29.

igalpool ka alatüübis *taevas*, *riie* (*pane riide!*, kuid mitmel pool ometi, arusaamatuse vältimiseks, *riidesse panemine!* ja igalpool *jäi mõttesse!*), vähemal määral ka alatüübis *vanker*, *kantsel*, kuna pikem *sse*-line illatiiv siin valitseb täielikult alatüübis *sadam* (*hunnik*), tunduval määral aga ka eelmainitud *vanker*-tüübis (vt. kaarte!). Siin siis kõneldakse: *läks kiriku* (vist ainult Toris *kirikuse*, Tõs-l *kiriku* ~ *kirikuse*, Lõuna-Kul-l *kiriko* ~ *kirikosse*; Hiius muidugi *kerku*, sest nom. *kerk*), — Hii mene pörgo! panin

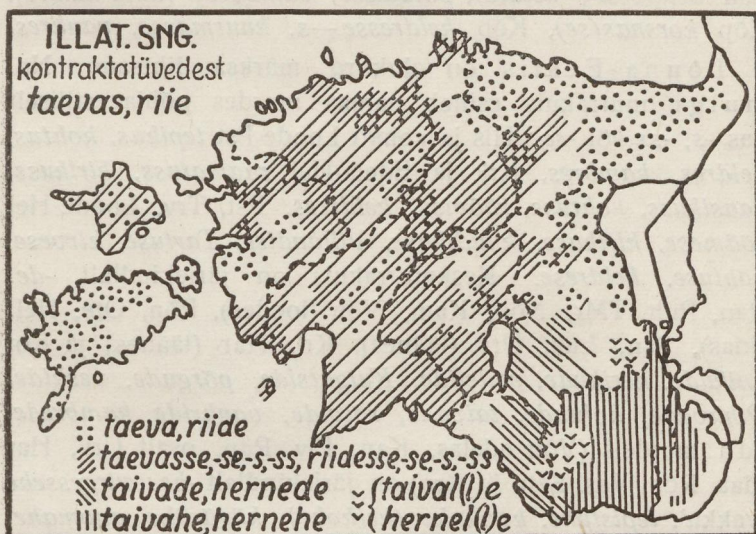
tasku, mandril ülalnim. alal igalpool *põrgu*, *tasku*, sõitis Pärnu, Tartu, RapKõrgu (mis viga kohta pidada kui vana lebaga) jõulu (saab): — Hiiu *taeva*, *riide*, *kohtu* (eriti vanadel, selle kõrval ka *-se*, eriti nooremal), Mar *taeva* ~ *taevasse*, LNg *riide* (kuid *taevasse*, *kohtosse*), KulTiin. *riide*, *kohtu*, Jür *rakke* ~ *-sse*, *rooste* ~ *-sse*, Kuu *riide*, (*kohtusse*), Kos *riide* (kuid *oonesse*, *kohtusse*), Juu *kohtu*, *riide* ~ *riidesse*, (*taevasse*), Amb *taeva* (kuid *kohtusse*), Tür *taeva* (kuid *riidesse*, *põesasse*, *roostesse* läind, *kohtusse*), Kad *taeva*, VMr *riide* (kuid *kohtusse*), Tõs *kohtu*, *riide* ~ *riidesse* (kuid *põõsasse*), PärRid. *kolde* ~ *koldesse*, Tor *kohtu*

(kuid riidesse, taevasse), Pil põhjaosas *amba*, *kinda*, Plt *kohtu ~ kohtosse*, SJn *taeva* (kuid riidesse, põõsasse), KJn *taeva* (kuid rõõvasse), LaiTähk. *kohtu*, Pal *oone ~ oonesse*, Äks *taeva* (aga *kohtusse*), Ksi *taeva* (aga riidesse, *koh-tusse*); — enam-vähem igalpool sõitis Villandi, saadeti Siberi (kuid kuusikusse, jäi sadamasse, torkas südamesse, unnikusse, tuli väravasse, Kad ummuksesse, SJn *lepikusse*, südamesse, Ksi *ummikusse*, Juu *Siberisse*, Hag *magas-kisse*), siiski Jür *Nabala* (~-sse, kuid *Agerisse*, *tänavasse*), Vig *uniku*, Tõs *ameti*, Tõs, Khn *sadama*, *südame*, jäi *tiisiku* (aga Khn *tanavasõ*), Tor *sadama* (~-se), Pil *nad tuld Pillisvere*, Ksi *mees oli ära sõit Ameerika*, Pal *nüüd lähen ma isi kah kabeli* (kahemõtteline!) *järele*; — Hiiu *kutre ~ kutrese* 'kutri peale' (aga *ankrõse*, ~-sse, *vank-rise*, -sse, *aknase*), LNg *kamre*, Mar *kambri* ~-sse, KulTiin. *kople*, *kambre*, Mär *kamre*, Ris *kamre*, Kei *kambre*, Hag *kambri*, Rap *kamre* (*vankresse*, *ankrusse*, *korstnasse*), Kos *kambri*, Jür *lähvad kambre*, *kople* (kuid *keldresse*), TlnViimsi *vankri*, *kambri*, HJn *keldri* (kuid *vankrisse*), Kuu *kambre*, Lauritsast *seitse Mihkli* (kuid *korsnasse*, KuuTap. *kamb-risse*), Amb *kambri*, *lähkri* (aga *koplisse*, *katlasse*), JMd *kambri* (kuid *vankresse*, *aknasse*), Ann *keldre* (kuid *kop-lesse*), JJn *kambre* (kuid *vankresse*), Tür *kamre*, *keldre* ~-sse (kuid *kosnasse*), Koe *sahvõre*, *kamre*, VMr *kambri* (kuid *vankrisse*), VJg *keldri*, SimAvand. *kambri*, Mih *läks kamru*, Tõs *keldri* (kuid *kosnasse*, *vankresse*, *trahterise*), PärRid. *kamri*, HääTahk. *kamre*, Tor *kamre* (kuid *keldrese*, *kors-nase*), Vän *kamre*, Pil *vankri*, *akna*, *katla*, SJn *kambre kople*, *keldre* ~-sse (kuid *vankresse*), KJn *kamre*, Plt *kambre*, *kainla* ~-sse, *kople* (*vankresse*), Lai *kambri* (kuid *vankrisse*), Trm *kambri*, Ksi *kambre* (*piim pandi lähkrisse*), Äks *kambri*.

4. Mõningad ebamääraselt piiritlevad murdealad Põhja-Eesti mandri lääne-, edela-, kesk- ja lõuna-osades:⁶ ?Rid, ?Mar, LNg, KulPiirs., Nis, ?HMd, Kei, Jõe, Mär, Rap, Ida-Vig, Ann, JMd, JJn, ?Pai, Pee, Var, Aud, Pär

⁶ Vrd. EMA II, kaart nr. 29.

(eriti lõunaosa), PJg, Hää, Saa, Kõp, ?SJn ja ?Vil. Siin domineerib ainuliselt või peaaegu ainuliselt p i k e m (-sse, -se või s- lõpuga) illatiiv: LNg, KulPiirs. *kirikusse*, Mär *kaasikusse*, *kirikusse*, VigVel. *unikusse*, Ris *väravas*, *padrikus*, Nis *unikusse*, *kirikusse*, Jõe *kirikusse*, Kuu *kirikusse*, *uunikusse*, Jaanist *seitse Lauritsasse* (neemedel siiski *kuusiku*, *kabeli*), Juu *sadamasse*, *kirikusse*, Ann *uunikusse*, TÜR, Pee *südamesse*, Var *kirikuse*, *kaasikuse*, Aud *sadamase*, lõng *tõmmab naborise 'sassi'*, Mih *pand Kiburasse aeama*, *tulnd sinna värabasse*, PJg *kirikuse*, Tor *kaasikuse*, *kirikuse*, *sada-*

mase (~ *sadama*), PärSurju *sügavase*, Hää *kulitas 'kalitsasse'*, *kaasikus*, SaaJäärja *kaasiguse 'kaasikusse'*, *kiriguse* (aga *pane kulitse*), SJn *lepikusse*, *südamesse*, Vil *kirikusse, -se*; — JMd *uastasse*, *õhtasse* (kuid *põrgu*, nõnda need sõnad ka laiemalt), Mih *Koongasse*, Saa *põrgusse*; — LNg *läks vargasse*, *taevasse*, *kohtosse* (siiski *riide*), Mär *kohtosse*, KulPiirs. *riidesse*, *taevasse*, *kohtusse*, Nis *taevasse*, Mär *riidesse*, *iäi mõttesse*, Rap *kohtusse*, *riidesse*, Kei *põesasse*, *riidesse*, JMd, JJn, TÜR, Pee, Koe *riidesse*, *kohtusse*, Var *taevase*, Mih *lõukasse*, *joosnd rukkisse*, *ärjad pannasse ikkesse*, Tõs *enne riidese panemist* (NB!, kuid *pani riide*), Khn

ambasõ, riidese, PJg kohtuse, Tor taevase, riidese (kuid kohtu), Hää panni riides, tõusis taevas, kaibas kohtus, kukkus laukas, Saa taevase, riidese, Kõp rõõvasse, kohtusse, kirvesse, Vil kohtusse; — Mar vankresse, Nis keldresse, Mär koplesse, korsnasse (kuid kambre), Rap vankresse, ankrusse, korstnasse (kuid kamre), Ann koplesse, Pee kamresse, JIn vankresse, Aud keldrise, PJg vankrise, PärNurme vaanase 'vaagnasse', PärSurju kaindluse, Tor keldrese, korsnase (aga kamre), Hää läks keldres, kambres, panni vankres, lae jäi ankrus, Saa kamrese ~ kamre, SJn keldresse (~ keldre), põidlasse, vankresse (kuid kamre). Kõp korsnas(se), Kõp keldresse ~ -s, kuurmasse, vankres.

Lõuna-Eestis on olukord märksa lihtsam. Nn. mulgi murrakuis esineb samas murdes põhjaeestiliselt kas -s, -ss või -se: Hls ja kohati Loode-Pst *lepikus, kohtus, keldres, kambres*, Krk ja Edela-Hel *raamatuss, kirikuss, kaasikuss, kohtuss, rõõviss, keldress*, Pst, Trv, Loode-Hel *sõamese, kirikuse, kuudikuse, Villändise, Tartuse, kirvese, kohtuse, keldrese*. Keskmurrakuis on järjekindlalt -de: Ran, Puh, TMr, Nõo, Kam, Võn (loodes), Rõn, Ote, Hel, (idas), San, Luk, Urv (läänes), Krl, Har (läänes) ja Koi *unikude, kerikude, pudelide, Kuigatside, põrgude, veskide, Pihkvade, kohtude, taivade, rõivide, vankride, kambrede*, Ida murdeis (Võn edelas, Kan, Plv, Rär, osalt Urv, Har idas, Rõn, Vas, Setu ja Kra) on järjekindlalt -he: *virgessehe 'vaku', lepi tühe, kerikuhe (kerikohe), kädärähe, anomahe, põrguhe, Tartuhe, taivahe, huunehe, rõvihe, kuhvrihe 'kohvrise', kambrõhe, keldrehe*. Mõningail aladel puudub neil sõnatüüpidel ill. üldse, selle funktsiooni on seal üle võtnud allatiiv: Ida-Võn *länikulõ, kerikulõ, läfs kohtule*, UrvVaabina ja UrvLiin. *halu lei süämöllõ, mine põrgullõ! Tartullõ, kaiba kohtullõ, läfs kambröllõ*, HelHummuli *kirikule, rõõvile, Lut kerikulõ, kohtulõ*.

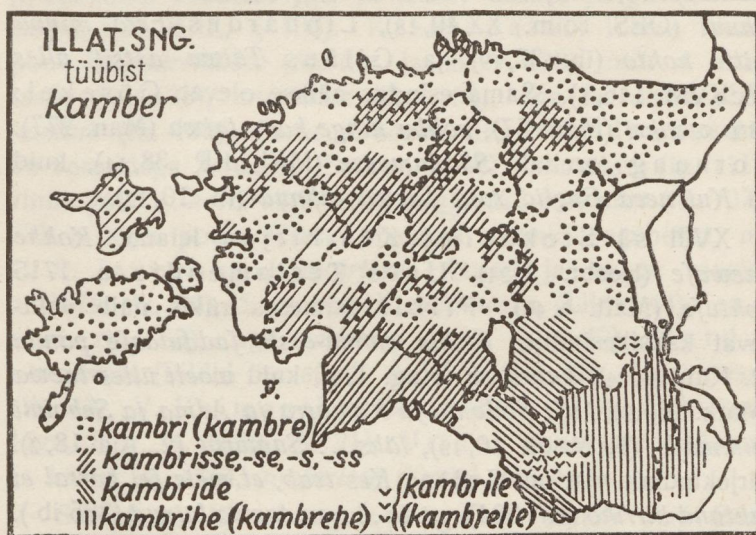
Kokkuvõttes on siis esitatud ainestiku põhjal pilt kolmesilbiliste tüvede illatiivist rahvakeeles järgmine:

1. Lõuna-eesti kagus, kus intervokaalne *h* on kaasrõhulise silbi järel häälikuseaduslikult püsinud, valitseb kõige vanem kuju -he (*põrgohe, kerikohe*).

2. Põhjaeesti äärmises läänes, kirdes ja idas on ootuspärase *h* kao tagajärjel lõputa illatiiv (*riide, keriku, sadama*).

3. Mitmetes põhjaeesti mandri lääne-, kesk- ja edelamurretes ja lõunaeesti läänemurretes esineb uuem, analoogiline lõpp *-sse, -se, -s* või *-ss* (*riidesse, kirikusse, Tartuse, taevas, kohtuss*).

4. Põhjaeesti keskmurretes on väga laialdaselt segaesindus, nimelt esineb kõrvuti vanemat lõputa illatiivi (*riide, kiriku, kambri, põrgu*) ja uuemat *-sse* lõpuga

illatiivi (*kaasikusse, põesasse, keldresse*), olenevalt küll sõnatüüpide struktuurist, küll kõnelejate vanuspõlvest.

5. Lõunaeesti keskmurdeis esineb *-de* lõpuga illatiiv (*söämede, taivade, koplide*).

Nüüd vaadeldagem, kuidas need rahvakeele eri esindused on kajastunud meie senises kirjakeeles.

Müller tarvitab harilikult *-se, -sse* lõpuga illatiive: *ülles mennut Taywase* (1, 19), *ülles awata Taiwase* (23, 34), *täma Taywase ülleszmennemene* (56, 12), *Taiwase meñe-mefze* (37, 2), *omat ülleszwoetuth Taywasze* (79, 31), *täma*

Taywase üllefzmenemefzest (91, 33), *ülles menna Taywase* (235, 16) jne., õige harva aga ka *ninck Taywa menne-mefzest* (2, 10), *kufz meye Jumala Pallest ninck Palgke næme* (36, 15), *on ... minu Palgke wallatanut* (43, 20), *kuy tæma fefama Saddama tulleb* (210, 24). Stahlil seevastu näikse valitsevat lühikesed vormid: *fahtab pörgko* (LSp. 161), *fai temma üllefztöftetut Taiwa* (LSp. 515), *Taiwa lehnut* (LSp. 516), *ninck Taiwa üllefzafnut* (LSp. 518) jne., muidugi ka *tullit ... Jerusalemma* (LSp. 135), mis ongi kooskõlas tema keele kirdemurdelise värvinguga. Vist küll Stahlil eeskujul kirjutavad ka Hamerinus *kui temma taiwa lehnul* (ÖES Toim. XX 40, 18), Liphardus *Erra minna mitte kohto* (ib. 37, 19) ja Giläus *Taiwa astsit ülles* (VEKVM, 146, 8). Sama esindus näikse olevat Gösekel: *astu wankri* (Man. 57), *pohhu hinge kaas taiwa* (Man. 277). Hornung tarvitab *Süddamesse* (MKKnKR 38, 14), kuid ka *Kui need Englid said Taewa lähnud* (ib. 10, 12).

XVIII s-l Stokholmi Käsikirjas leiame *Kohhe Taewase* (Heebr. 9, 24), Uues Testamendis a. 1715 *kohtuse* (Matt. 5, 40). Piibli esimeses trükis näib valitsevat kaksikesindus: *laskis emma-eesli faddulasfe panna* (2. Kun. 4, 24), *kukrusse* (Hag. 1, 6), kuid *woeti ülles taewa* (Mark. 16, 19), *kufst Sodoma ja Komorra ja Adma ja Seboimi minnakse* (1. Moos. 10, 19), *läks... Samaria* (2. Aja 18, 2). Järjekindlam vist on Helle: *Kes teab, et meie sel korral ei juhtund kirriko* (KA 384), *et ta... on taewa läinud* (385 ib.). Kahepaiksust on Hupelil: *se moedus mo süddamesfe* (ESprl., 1. tr. 274), *kirriko* (ESprl., 2. tr. 86), *süddamesfe* (ib. 231). Arvelius kirjutab *panne fiis keldri* (RJHjAR, 103), Holtz *kambri* (Lug. 11 jne.), *keldri* (ib. 151), *langes... kaenla* (ib. 49), *taewa* (ib. 42 ja 192), kuid ka *taewasse* (ib., 191), R. J. Winckler *taewa* (Jum. L. 6 ja 14), *kirriko* (EMSL 9), selle kõrval ka *taewasse* (JL 6), Rosenplänter *kamre* (Beitr. XI 25 ja 41), *templi* (ib. 131), aga ka *templisse* (ib., 132). Masingul vastavalt tema keele kirdelisele ilmele leiame tema varasemais teostes muidugi *laps läks kambri* (ABD ehk Lug.-Ram. L., a. 1795, lk. 32), *linnoke pettis neid küllakopli* (ib. 32), *siddus ta*

iallad kammitsa (ib. 27), kuid hiljem ka *ramatusse* (PV, IV), *süddamesse* (PV 33), *laskis kirrikusfe orrelid tehha* (MNL 1821, 309), aga ka ootuspäraselt *läks kõhe kirriko* (MNL 825, 271), *wiis laudu Håpfalo* (ib. 170), *tullen... kirriku* (MNL 1822, 294). Seevastu Mannteuffel tarvitab *põrgo* (WNEP 2), *kambri* (ib. 11).

Ahrens annab paralleelselt *kirikusse* - *kiriku*, *taevasse* - *taeva*, *kambrisse* - *kambri*, *keldrisse* - *keldri*, *koplisse* - *kopli*, kuid ainult *sadamasse*, *ahelasse*, *tanuvasse*, *kabelisse*, *pudelisse*, *hunikusse*, *pöösasse*, *kohtusse*, *korstnasse*, *vangkresse* [!] *toobisse*, *voodisse* jne. ja teisalt üksnes *põrgu* (Gr. d. Ehstn. Spr. II tr., § 106). Kreutzwaldil loeme üheltpoolt küll *kirrikusse* (Ma-ilm ja m. V 138), *tulli... mõttesse* (ib. 138), *unnikusse* (ib. 138), aga ka *astus teise kambri* (ib. 138), *Tartu... sadeti* (ib. 144). Jannsenil on vormidega *kuklasse* (Seitsm. S. 99), *südamesse* (ib. 111), *rinnu jäid... korteri* (ib. 104), *puggesid... kambri* (ib. 107). XIX s. lõpu poole näikse pikemad vormid sagenevat, nii C. R. Jakobsonil *keldrisse* (Karjad ja nende saagid, a. 1876, lk. 29), Suburgil *südamesse* (Liina 44), *amettisse* (ib. 83), aga muidugi *Tartu* (ib. 43), Hurdal *ammetisse* (Pildid is. sünd. a. 1879, lk. 26), Ugauniasse (ib. 28), V. Reimanil *kirikusse* (Eesti Piibli ümberpan. lugu, II tr., a. 1890, lk. 21), Vildel *kambrisse* (Kännud ja käbid 39, 136), *kontorisse* (Kurjal teel 5).

Samuti on XX s. algul: Jõgever esitab oma Eesti keele õpetuses (1904) üksnes *riidesse*, *loodesse*, *koldesse*, *palgesse*, *urkasse*, *võllasse*, *pöösasse*, *taevasse*, *sadamasse*, *kuusikusse* (lk-d 77—80 ja 94), Vildel on *kambrisse* (Koidu ajal 113), *läks ta kihelkonna-kohtusse* (Kui Anija mehed 58). Tuglasel mille *südamesse... puutus* (Noor-Eesti I 21), *voodisse* (Noor-Eesti III 195). Keeleuuenendus alguses võtab aga seisukoha lühikeste vormide kasuks, soovitades *läks kiriku*, *Tartu*, *Peterburi* (Mõned keele reeglid 9). Peagi hakkab aga Aaviku poolehoid neile keelendeile jahtuma, sest „Eesti õigekeelsuse õpikus“ (1936) ta lausub: „...selliit on reeglipäraseks, normaalseks vormiks (*koldesse*, *hambasse*, *südamesse*, *lõunasse*, *voodisse*, *kirikusse*, *Itaa-*

iasse jne.), kuna lõputa vormid on üldiselt ebasoovitavad (näit.: reisis *lõuna*, teekond *Itaalia*); viimaseid võib seda liiki sõnul tarvitada ainult mõningais üksikjuhtumeis, eriti luuletuskeeles (kukkus *kolde*, pistis *hamba*, läks *voodi*, sõitis *kiriku*, reisis *Itaalia*) ja ka mõnedes linnanimedes (sõitis *Tartu* jne.) (lk. 34, § 88; vt. selle kohta allakirjutatul „Eesti õigekeelsuse päevaküsimustest“ 21). Õigekeelsuse-sõnaraamatu⁷ I tr. (1918) teatavasti illatiivi üldse ei esita (annab ainult lühida üldjuhise lk. VII), II tr. aga normib kõhkluseta *kambrisse*, *keldrisse*, *kirikusse*, *koh-tusse*, *põrgusse*, *põõsasse*, *sadamasse*, *südamesse*, *voodisse* jne. Sama seisukohta jagavad ka mitmed grammatikud, näit. Põld⁷, Jõgever (Eesti keele gr., II 17). Leetberg (Eesti k. gr., §§ 72, 73), Muuk (Eesti keeleõpetus I § 71), Puusepp (E. k. gr. 76) jt. Kõigist neist unisono kõlavaist nõuannetest ja manitsustest näikse aga meie kirjanikud oma parandamata meele, maitse ja keeletundega vähe hoolivat! Nii kirjutab Tuglas a. 1928—1930 „Teekond Põhja-Afrika“, Semper a. 1918 „Siis sündis riide panek nagu ikka“ (Hiina kett 16), Vallak a. 1925 „Kutsutakse eeskambri“ (Must rist 29; ka 111 jm.), „Ajaks käe põuetasku“ (ib. 110), Gailit a. 1928 „...pistis... põue-tasku“, „minge Sirvaste“ (Nipernaadi 177, 376), Tammsaare a. 1926 „ei saadud kõiki kambri kokku“ (Tõde ja õigus I 299) „viskas ta ...eeskambri“ (ib. 167), (aga siiski: „Otsi hobusele heinu vankrisse ette“ 223, „see hakkas Andresele südamesse kinni“, ib. 132) jne. Muidugi teoreetiseeriv, grammatilise süsteemi põhimõtet taotlev keelenormimine pooldab ainult üht pikki illatiivi, nagu ilmneb näit. 1940. a. ilmunud Suure Piibli keelest: „...kust Soodomasse ja Komorrasse ja Admasses ...minnakse“ (1. Moos. 10.

⁷ „Ebasoovitav on ütelda: *ma lähen kiriku*, *pilved tõusevad taeva*, *panen hobuse rakke*. Siin on õigem öelda: *kirikusse*, *taevasse*, *rak-kesse*. Vormid *kiriku*, *taeva*, *rakke* on nõrga käänatuse sisseütleva mõjul (analoogia põhjal) tekkinud [ena pahet! — A. S-te] ja kirjakeeles, kus nõrga ja kõva käänatuse vormide vahel vahet peab tegema [ena argumentil], ei ole nad mitte soovitatavad, kuigi tarvitatavad“ (Eesti keeleõpetus, I j., II tr., lk. 52).

19), „Palgest *palgesse*“ (5. Moos. 5, 4), *Samariasse* (2. Aja, 18, 2), *kukrusse* (Hag. 1, 6), „...võeti üles *taevasse*“ (Mark., 16, 19), „...vaid *taevasse* enesesse...“ (Heebr., 9, 24) jne. või teistest, korrektorite valju käe alt läbi käinud teostest, näit.: põgeneb *Ameerikasse* (A. Kallas, Kiirtepild, a. 1929, 150), *soolaukasse* (A. Kallas, Hundimõrsja, a. 1938, 85), Jaan istus... *vankrisse* (J. Parijõgi, Jaksuküla poisid, a. 1930, 32), ...läks *tagakambrisse* (A. Mälik, Öits. meri, a. 1935, 158, 188) ...läheb ...*voodisse* (ib., 188), ...nagu ka hallid karvad *habemesse* tulevad, ...kõndis *kirikusse*, ...minna *kohvikusse* (Hindrey, Sündm. suvi, a. 1937, 56—7), *toobrisse* (M. Raud, Kirves ja kuu, a. 1935, 60), *kambrisse* (ib., 92), ...kihutanud ...*lahingusse* tagasi (A. Kivikas, Nimed marm., a. 1936, 448), ...tõuseb heledasse *taevasse* (J. Semper, Kivi kivi p., a. 1939, 100), alla *valgmasse* kogunenud (ib. 300), *teatrisse* ilmunud (J. Semper, Armukadedus, a. 1934, 230), Järgmisel pühapäeval ta läks *kirikusse* (A. Jakobson, Miika Valtsbergi roim, a. 1931, 204).

Ülalesitatud keeleainestikust selgub meile kujukalt võitlus nii rahvakeeles kui ka kirjakeeles üheltpoolt vanema häälikuseadusliku⁸, kuid vähem ilmeka, vähem väljendusvõimelise — kuid ladusama — vormi (*riide, sadama, kambri*) ja teiselt poolt uuema, analoogilise, kuid ilmekama, eraldamisvõimelisema vormi (*riidesse, sadamasse, kambrisse*) vahel. Mõlema tüübi asetus praegu põhjaeestis (ja *-he* asetus lõunaeestis) kinnitab veel kord Itaalia areaallingvisti Matteo Bartoli poolt avastatud ja juba a-st 1925 mitut puhku trükis⁹ ja suusõnal kongressidel¹⁰ esiletõstetud seadust eri keeltes, et üldiselt

⁸ Kontraktatiividel (algsest **taivahasen, *lainehesen*) on muidugi *-se, -sse*-lõpuline illatiiv häälikuseaduslik ja lõputu ill. analoogiline.

⁹ Näit. Introduzione alla neolinguistica. (Principi, scopi, metodi.) Genève-Firenze 1925, Archivio glottologico italiano (Torino) XXI 19—32; Der italienische Sprachatlas und die Arealnormen (Zschr. f. Volkskunde XLVIII, a. 1939, v. I); Linguistica spaziale (Le razze e i popoli della Terra, Torino, 1939) jne.

¹⁰ Vt. näit. Atti del III Congresso internazionale dei linguisti (1935), lk. 420.

vanemad jooned esinevad keelealade äärismaadel (*aree laterali*), uudisjooned aga keskaladel (*aree centrali*). Lühikesed illatiivid sõnaühendites nagu *riidepanemine, lähen kohtu järele, südame võtmine, viskasin voodi* jne.¹¹ on oma tülika kahemõttelisusega valmistanud soodsat pinda analoogilise *sse*-illatiivi kujunemisele ja selle levimisele.

Selle päris elulise ja ilmselt otstarbeka uudiskeelendi vastu praeguses kõne- ja kirjakeeles võidelda oleks muidugi hoopis mõtetu ning viljatu. On kõigiti loomulik ja mõistlik, et *-sse* oleks kõigi sõnatüüpide n. ö. universaallõpp, mille abil võib alati, arusaamatust kartmata, kõigist sõnadest ja vististi ka kõigil juhtudel, kui pole tegu mitte adverbiaalse tarvitusega (*maha, kätte* võetud jne.) või kindlaks kujunenud, n. ö. kivilinenud pruugiga (vrd. kukkus *auku*, kuid: mis puutub *augusse*; läks *tuppa*, aga: mis *toasse* puutub; pani lõimed *sukka*, kuid: puuris *soasse* augu). Ühis- ja kirja-keele vaba, spontaanne, mitte juhitud traditsioon võimaldab paljudel sõnadel tarvitada ainult seda, pikka illatiivi: Jäi *mõttesse*, Ära mine uute kingadega *kastesse!* Kukkus *mülkasse*, Tulid *väravasse*, Pomiseb *habemesse*, Lehm pandi *küttesse*, Vett nõrgub *saapasse*, Aastast *aastasse*, Päev läheb *õhtusse*, Arvesse võtma jne.

Esitatud seisukohast ei saaks aga järeldada kaugeltki mitte seda, et eesti praeguses ühiskeeles ja kirjakeeles peaks lühikesi illatiive, isegi kolmesilbilistest tüvedest, mingil moel piiratama või koguni keelatama! Kuna need on täiesti rahvakeelsed, s. o. esinevad põhjaeesti keeleala valdavas osas kas ainuliselt või vähemalt — keskmurretes — päris harilikult *-sse*-liste kõrval ja kuna nad ka tarvituses on lühemad ja märksa mõnusamad ning tavaliselt lauseis ka küllalt selged ja ilmekad, siis — olgu nende saatus meie murrete spontaanses arengus missugune tahes — peab neid ka üldkeeles kõigile lubatama. Lühikese ja pika ains. illatiivi rööbastikku tarvitust on või

¹¹ Neidki rahvakeeles haruldasi juhtumeid selgitab peaaegu alati kontekst. Kirja- ja ühiskeel võib pakkuda muidugi enam juhust lühida illatiivi võõriti mõistmisele (näit. arvevõtmine).

peaks olema analoogiline *i-* ja *de-*mitmuse, lühida ja pika pl. partitiivi *auke* ja *aukusid*, kaudse kõneviisi oleviku *olevat*, kirjutavat ja *olla*, kirjutada tüüpide, ill. *külasse* ja *külla*, *vette* ja *veesse* jt. seesugustele paralleelsustele, kus tarvitajal on vabadus võistlevaist keelendeist valida seda, mis talle antud korral on ladusam või selgem. Ja sellele vaatekohale me ei asuks mitte teoreetilistel kaalutlustel, vaid sinna meid otse juhib meie rahvakeele enamik, meie nooruse keel (mõelgem siin koolides emakeele õpetajate rasket ja lõpmatut võitlemist „keelevigadega“!) ja meie kirjanikkude loomupärane, spontaanne keelepruuk.

Nõnda siis tarvitagem edaspidi enam-vähem vabal valikul mõlemat illatiivi, nii lühikest kui pikka, arvestades igakord rahvakeele¹² vaba uusust ja ühe või teise vormivariandi otstarbekohasust antud sõnaühendis või lauses. Kõige vähemal määral, kõige ettevaatlikumalt tarvitagem lühikest illatiivi praegustest 3-silbilistest tüvedest (alatüüp *sadam*, *tänav*), siin kõige lähedamalt saab neid kujundada *ik*-tüvedest (*kirik*, *lepik*). Tunduvaid piire seab meile keelepruuk ka koondelistes tüvedes (*taevas*, *laugas*, *riie ike*) ja ülipikavähtelistes astmevahelduseta tüvedes (*põrgu*, *aasta*). Kõige suuremaid avarusi pakuvad meile lühi-illatiivi moodustamisel nominatiivis *l-*, *r-*, *n*-lõpulised sisekaolised tüved (*kamber*, *ankur*, *kukal*, *aken*). Näited: Panin ennast *riide* ja läksin *kiriku* (vrd. Panin e. *riidesse* ja l. *kirikusse*!). Laev sõitis *sadama* ja jäi sinna *ankru*. Kaebas ta *kohtu* ja seal ta mõisteti *vangla*. Kass läks *kolde* ja puges sealt *korstna*. Kogus kivid ühte *hunniku* ja vis-

¹² Autor on siin sunnitud veel kord toonitama — kuna pole väibunud väited, nagu tähendaks rahvakeelele, murretele baseerumine ka säärase murdekujude toomist kirjakeelde nagu *menen*, *lahnud*, *kõba kibi* jne. (vrd. üht sõnavõttu AES-i koosolekul 15 XII 40) — et siin kaitsakse rahvakeelsusega, rahvakeele enamuspruugiga kirjakeele muistset, traditsioonilist uusust, keelekujusid, mis ühiskeele loomulikus pruugis on praegu harilikud ja mis kirjakeeles visa võitlust võitlevad meie grammatika liigse lihtsustamise ja süstematiseerimisega. Ümberpöördukt kitsama murde alusel on nimelt need, kes kirjakeeles soovivad või soovitaksid tarvitusele võtta kas ainult pikka (*-sse*) või ainult lühikest ains. illatiivi (vt. kaarte lk. 214, 216, 218, 220)!

kas siis *põõsa*. Ta saadeti *Siberi*, seal aga poodi *võlla*. Sõitsin esmalt *Tartu* ja *Petseri*, siis ka *Viljandi*, *Pärnu*, *Lihula*, *Haapsalu*, ja *Rakvere*. Kallas piima *lähkri* ja viis selle *keldri*. Viis hobuse *kopli*, ise aga läks *lepiku* ja *kaasiku*. Kui astusin *kambri*, torkas mul valu *siidame(sse)*. Läks *kohviku* ja pistis seal paar kooki *pintsli*. Õpetaja astus *kantsli* ja pomises seal endale midagi *habeme(sse)*. Viskas *rooste(sse)* läinud rauatükiga *akna(sse)*. Õde heitis *voodi*, vend aga rehealla *vankri*. Ära puhu mulle *hamba*, vaid käi oma jutuga *põrgu*! Ajas veised *tänava(sse)* ja astus ise *veski(sse)*. Jõudsin parajasti *väravasse*, kui nägin — suits tõusis *taeva*. *Taevaminemise* pühal sõitsin Itaalia. Valasin kalja tagasi *astja*. Nii läheb elu aastast *aasta(sse)*. Jäi sügavasti *mõttesse*, seda ta polnud võtnud *arvesse*. Päike on jõudnud juba *madalasse*. Kisub end *kõverasse*. Hobune pandi *rakke* ja sõideti *vaksali*. Väed saadeti *lahingu(sse)*. Pane raha *tasku*! Langes talle *kaenla*. Vili pandi *kärbisesse*.

Kui neis näiteis lühikesed vormid asendada pikkadega ja mõlemaid võrrelda, selgub ilmekalt lühi-illatiivide ladusus, sulavus, nende lühidus ja kõlaline ilu, nende küllaldane praktilisus ja väljenduslik otstarbekus¹³ (alles suurema vae- vaga saab nende abil kujundada mõnd vähest kahemõtte- list lauset!), seega nende vastuvaidlematu paremus ja kasulikkus. Miks siis olla nende vastu? Öeldakse, nad olevat kahjulikud olevaile keelereeglitele, nad rikkuvat käändkondade jaotust, neist olevat häda grammatikale. Häda siis reeglitele ja grammatikale! Kui need vormid on head eesti keelele, siis lubatagu neid ja muudetagu reegleid ja grammatikat, sest teooria on nimelt see, mis peab pain- duma keelekorra eluliste nõuete järgi!

¹³ Kõnesolev keeleküsimus valgustab jällegi kujukalt vahet nn. psühholoogilise otstarbekohasuse ja teoreetilise, loogi- lise otstarbekohasuse (t. s. grammatilise) põhimõtte vahel õigekeelsuses.

L'illatif singulier dans les radicaux trisyllabiques.

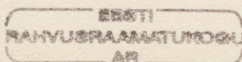
Pour les radicaux trisyllabiques la langue littéraire et les parlers estoniens présentent deux espèces de formes à l'illatif singulier: I) le type ancien, court, sans désinence, conforme aux lois phonétiques "*läks kiriku* (il alla à l'église), *sadama* (au port), *taeva* (au ciel), *pani riide* (il s'habilla), mine *põrgu* (va au diable), *sõidab Tartu* (il part pour Tartu), *läks kambrisse* (il alla dans le chambre)" et II) le type nouveau analogique (du modèle **taivahasen > taevase > taevasse* long, avec la désinence *sse*, *se*, *s*, *ss*: *kirikusse*, *sadamasse*, *taevasse*, *riidesse*, *põrgusse*, *Tartusse*, *kambrisse*. L'auteur explique l'extension de ces types dans les parlers et leur concurrence dans la langue littéraire et, prenant en considération la plus grande facilité des formes courtes et leur pouvoir d'expression suffisant (contre les linguistes qui pour des raisons grammaticales, au nom de la facilité de règles, ne permettraient que l'emploi des formes longues), il se range, au nom de la langue populaire, au point de vue selon lequel on permettrait dans l'estonien littéraire et commun d'employer côte à côte les formes longues et courtes de l'illatif singulier, avec une préférence toutefois pour les dernières. La grammaire doit se plier ici aux intérêts de la langue pratique, mais non pas inversement.

Pea- ja vastutav toimetaja J. V. Veski. Tehniline toimetaja ja
korrektor V. Niilus. Ladumisele antud 25. XI 40. Trükkimisele
antud 21. IV 1941. Paberi formaat 96×64. Autoripooignaid 0,93,
trükipooignaid 1,25. Tiraaž 200. MB 4685. Trükitud „Tartu
Kommunisti“ trükikojas Tartu, Ülikooli 21-23. Tellimise nr. 972.
Hind 1 rbl.

Андрус Сааресте. „Иллатив (вступительный надеж) единствен-
ного числа от корней в три слога“. Издание: Общество для
изучения эстонского языка. Tartu. — Печатано на эстонском
языке.

AR 941
Saareste

45.122

Ar 941
Saareste

Raamatupala!

41-563